

Ευρωπαϊκή Ένωση και γεωργική παραγωγή

γράφει ο ΓΙΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΓΑΣ*

Στο παρόν άρθρο εξετάζονται εν συντομία οι βασικές αλλαγές της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) από το 1980 μέχρι σήμερα. Στη συνέχεια επιχειρείται μια αποτίμηση αυτής της πορείας όπου εστιάζουμε την προσοχή μας σε επτά βασικούς άξονες. Βασικό συμπέρασμα είναι ότι η ΚΑΠ τροφοδότησε και ενίσχυσε μια ραγδαία καπιταλιστική ανάπτυξη στη γεωργική παραγωγή. Ως εκ τούτου εμφανίζεται μεγάλη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της παραγωγής, καταστροφή των μικροαγροτών και επέκταση της μισθωτής εργασίας. Τέλος, ασκείται κριτική σε απόψεις που ανάγουν σε κύριο πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής το ζήτημα των εισαγωγών λόγω «αποδιάρθρωσης του παραγωγικού ιστού» και γίνεται προσπάθεια να τεκμηριωθεί η άποψη ότι η έξοδος από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) είναι αναγκαίος όρος για το άνοιγμα ενός άλλου δρόμου και για την αγροτική παραγωγή.

Το 1959 υποβλήθηκε από τη χώρα μας η αίτηση για σύνδεση με την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και η Ελλάδα αποτέλεσε την πρώτη χώρα που υπέγραψε Συμφωνία Σύνδεσης (9-7-1961). Είχε ήδη προηγηθεί, το 1952, η ένταξή της στο ΝΑΤΟ. Τον Ιανουάριο του 1962 έγινε η συζήτηση στη Βουλή για την κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Δεν είναι γνωστό, αλλά αξίζει να αναφερθεί ότι για ένα διάστημα η ελληνική αστική τάξη ταλαντεύτηκε για το αν θα

ενταχθεί στην ΕΟΚ ή στην Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), όπου κυριαρχούσε η Αγγλία (*Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 2014). Επίσης, ταλαντεύτηκε για το αν θα ζητούσε πλήρη ένταξη ή κάποια συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν υπογράφηκε η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ –όπως και όταν ενεργοποιήθηκε–, στην Ελλάδα λειτουργούσαν ακόμα στρατοδικεία και υπήρχαν πολλοί φυλακισμένοι και εξόριστοι

(π.χ. Γυάρος). Ωστόσο, από την πλευρά της ΕΟΚ δεν τέθηκε ως όρος για τη σύνδεση ο «εκδημοκρατισμός» της χώρας, και είναι απορίας άξιο πώς τμήματα της Αριστεράς αργότερα συνέδεαν την ένταξη στην ΕΟΚ με τη λεγόμενη «διασφάλιση της δημοκρατίας». Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967 ανάγκασε την ΕΟΚ να διακόψει τις διαδικασίες ένταξης. Η Ελλάδα επανήλθε, ζητώντας πλήρη ένταξη, με τον Καραμανλή το 1975. Τον Ιούλιο του 1976 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις ένταξης, οι οποίες ολοκληρώθηκαν το Μάιο του 1979. Στις 28 Μαΐου υπογράφηκε στο Ζάππειο Μέγαρο η Πράξη Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ – συμφωνία η οποία επικυρώθηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο στις 28 Ιουνίου 1979.

Έχει αξία να παρακολουθήσει κάποιος τα κυριότερα επιχειρήματα των αστών πολιτικών ακόμα και από τη συζήτηση στη Βουλή το 1962 για την κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους τους, ο τότε υπουργός Συντονισμού Πατριωτικής Παπαληγούρας, έλεγε:

«Πράγματι, κ. βουλευταί, η σύνδεσις καθιστά δυνατήν την δημιουργίαν μεγάλων και εκσυγχρονισμένων παραγωγικών μονάδων, διανοίγει εξαγωγικά ευκαιρίας υπέρ των κλασικών αγροτικών εξαγωγικών προϊόντων [...] τα οποία μέχρι τούδε δεν εξήγοντο. Διανοίγει ευκαιρίας εξαγωγικάς διά τα βιομηχανικά και βιοτεχνικά μας προϊόντα. [...] Θα παράσχη ευκαιρίας απασχολήσεως του εργατικού δυναμικού και θα στερήσει την βάσιμον ελπίδα, ότι σιγά σιγά, αναπροσαρμοζομένης της όλης μας οικονομίας και αναπτυσσομένης συμφώνως προς τα ευρωπαϊκά μέτρα, σιγά σιγά και οί Έλληνες εργαζόμενοι θα απολαύσουν εκείνων των αγαθών, που απολαμβάνουν και οι Ευρωπαίοι συνάδελφοί των. [...] Η Κοινή Αγορά παρέχει την ευχέρεια ορθολογικωτέρας κατανομής έργων. Η Κοινή Αγορά τέλος δημιουργεί μείζονα ευκινήσιαν και δυνατότητας σωρευτικής χρησιμοποίησεως κεφαλαίων. Ειδικότερον, εις την περίπτωσιν μας θα

έχωμεν προσέλκυσιν ξένων κεφαλαίων μεγαλυτέραν από ό,τι έχομεν σήμερα, διότι θα αξίζει περισσότερον τον κόπον να κάμη τις μίαν επιχείρησιν εις την Ελλάδα, εφ' όσον αυτή θα συγκροτηθή κατά τα πλέον εκσυγχρονισμένα κριτήρια παραγωγής, διότι θα είναι δυνατόν να είναι εξειδικευμένη και διότι θα απευθύνεται εις μίαν αγορά 170 εκατομμυρίων κατοίκων. Επιτρέπει η οικονομική ένωσις, εάν εμβραθυνηθή, και μείζονα ευκινήσιαν εις το εργατικό δυναμικό».

(Κομμουνιστική Επιθεώρηση, 2014)

Πενήντα τέσσερα χρόνια μετά οι πολιτικοί τους εκπρόσωποι επαναλαμβάνουν τα ίδια ακριβώς πράγματα κατηγορώντας μάλιστα για «ξύλινη γλώσσα» όσους παλεύουν ενάντια στις συνέπειες της ένταξης στην ΕΕ και για έξοδο από αυτήν. Πενήντα τέσσερα χρόνια από τότε και τριάντα επτά χρόνια από την ένταξη στην ΕΕ τα παραγάλια των ειδήσεων των 8 μ.μ. μας λένε πάλι για εξαγωγές, για προσέλκυση επενδύσεων, για απασχόληση κ.λπ.

Ειδικότερα η ΚΑΠ, στα τριάντα επτά αυτά χρόνια, ανάλογα με τους ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς, τις ταξικές αντιπαραθέσεις και τις ανάγκες του κεφαλαίου υπέστη πολλές διαφοροποιήσεις και μεταμορφώσεις. Παρακάτω θα αναφερθούμε εν συντομία στις βασικές αλλαγές που συντελέστηκαν αλλά και στους στόχους που αυτές εξυπηρετούσαν.

Ο προϋπολογισμός συνολικά της ΕΕ αποτελεί περίπου το 1% του ακαθάριστου ευρωπαϊκού προϊόντος και διατηρείται σχετικά σταθερός ως ποσοστό κατά τη διάρκεια των τελευταίων 3-4 δεκαετιών (Μπουρδάρης, 2008). Αρκετά ενδιαφέρον σημείο όσον αφορά την αστική προπαγάνδα είναι το γεγονός ότι έχει καταφέρει να διαμορφώσει το στερεότυπο πως τα χρήματα που παίρνουμε από τον κοινοτικό προϋπολογισμό είναι κάτι σαν χάρισμα, αποκρύπτοντας την αλήθεια, ότι δηλαδή αυτός ο προϋπολογισμός προκύπτει από τη φορολογία των λαών της Ευρώπης. Από τον προϋπολογισμό αυτό, στην αρχική περίοδο, η ΚΑΠ

απορροφούσε το 75%, ενώ σήμερα της αντιστοιχεί το 45%, με στόχο περίπου το 35% το 2020 (Μπουρδάρης, 2008).

Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1980 η ΚΑΠ ήταν επικεντρωμένη στην οργάνωση των γεωργικών αγορών και στη στήριξη των τιμών των προϊόντων, όπου κυριαρχούσαν οι άμεσες ενισχύσεις με βάση το προϊόν (ανά στρέμμα, ανά κιλό ή ανά ζώο).

Συνοπτικά, η ΚΑΠ αυτής της περιόδου, για την οποία τόσος λόγος γίνεται μέχρι και σήμερα, κυρίως στόχευε:

- ▶ Να τροφοδοτήσει το αγροτοδιατροφικό σύμπλεγμα με φθινές πρώτες ύλες.
- ▶ Να στηρίξει τις εξαγωγές των ευρωπαϊκών αγροτικών προϊόντων στον υπόλοιπο κόσμο, αλλά και να διευρύνει την ενιαία εσωτερική αγορά ενισχύοντας ειδικά τη θέση και την κερδοφορία των μεγαλοαγοτών, των εμποροβιομηχανών, των πολυεθνικών κ.λπ. Δεν είναι τυχαίες οι ποσοτώσεις στα προϊόντα που είχαν επιβάλει στο εσωτερικό της τότε ΕΟΚ, ώστε και διοικητικά να είναι κατοχυρωμένη η θέση των βιομηχανιών γάλακτος και κρέατος της Γερμανίας καθώς και άλλων προϊόντων. Στην ουσία, οι ποσοτώσεις στην αγροτική παραγωγή αντανακλούν τους συσχετισμούς δύναμης ανάμεσα στις αστικές τάξεις της ΕΕ, με όφελος βέβαια πάντα για τις ηγεμονικές μερίδες του κεφαλαίου.

- ▶ Να διευκολύνει την «ορθολογική» καπιταλιστική ανάπτυξη της υπαίθρου στη νότια Ευρώπη, όπου μετά την είσοδο της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας προστέθηκαν στην ΕΕ εκατομμύρια μικροαγρότες, αλλά και ταυτόχρονα να προωθήσει τις κοινωνικές συμμαχίες του κεφαλαίου με αυτά τα στρώματα.

Τα πλεονάσματα αγροτικών προϊόντων που εμφανίστηκαν αυτή την περίοδο –τα λεγόμενα «βουνά βουτύρου»– είναι αποτέλεσμα της στήριξης της ΕΕ στο αγροτοδιατροφικό σύμπλεγμα, ώστε να διατηρηθούν οι εμπορικές τιμές των μεταποιημένων από το σύμπλεγμα προϊόντων σε ικανοποιητικά

επίπεδα. Η ΕΕ πλήρωνε δηλαδή τους μεγαλοαγρότες καπιταλιστές γι' αυτά τα βουνά τροφίμων και ταυτόχρονα διατηρούσε σε ικανοποιητικό επίπεδο τις τιμές για το υπόλοιπο της παραγωγής που συμμετείχε στο εμπόριο. Έτσι, το αγροτοδιατροφικό σύμπλεγμα κέρδιζε διπλά και οι εργαζόμενοι πλήρωναν ακριβά τα τρόφιμα. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν και οι επιδοτήσεις που εισέπραξαν οι μικροαγρότες για τις χωματερές αγροτικών προϊόντων.

Στη συνέχεια καθοριστικό ρόλο για τις μετέπειτα μεταρρυθμίσεις της ΚΑΠ έπαιξαν οι διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) (σήμερα Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου – ΠΟΕ). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι οι μεταρρυθμίσεις μετά το 1993 σηματοδεύτηκαν από τη συμφωνία του Γύρου της Ουρουγουάης (1994) με βάση την οποία τα γεωργικά προϊόντα εντάχθηκαν στους βασικούς κανόνες φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου και γι' αυτόν το λόγο έπρεπε σταδιακά να μειωθούν τα επίπεδα στήριξης και προστασίας του γεωργικού τομέα. Τόσο οι Αμερικανοί όσο και οι υπόλοιποι (Καναδάς, Αυστραλία), μην μπορώντας να ανεχτούν στήριξη του αγροτοδιατροφικού συμπλέγματος της ΕΕ σε βάρος του δικού τους, απαιτούσαν να φιλελευθεροποιηθεί το εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η ΕΕ υποχώρησε δίχως να πάρει ανταλλάγματα σε άλλους τομείς της καπιταλιστικής παραγωγής. Η γεωργική συμφωνία στο πλαίσιο του Γύρου της Ουρουγουάης είχε 6ετή ορίζοντα (1995-2000) (Πέζαρος, 2008).

Με την Ατζέντα 2000 (στο πλαίσιο της Συμφωνίας του Βερολίνου, 1999) ανοίγει ένας νέος κύκλος, όπου σταδιακά καταργείται η ενίσχυση των αγροτικών προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα η ΚΑΠ διαιρείται σε δύο πυλώνες και μεταφέρονται χρήματα από τις άμεσες ενισχύσεις των αγροτών (πρώτος πυλώνας) στον δεύτερο πυλώνα, της «αγροτικής ανάπτυξης» (Πέζαρος, 2008). Η σχέση μεταξύ των δύο πυλώνων διαμορφώνεται στο 80% για τον πρώτο και στο 20% για τον δεύ-

τερο. Γίνεται στροφή δηλαδή στην προώθηση αναδιάρθρωσεων όχι μόνο στενά στην αγροτική παραγωγή αλλά γενικότερα στην περιφέρεια, ώστε να διευκολυνθεί η συγκράτηση του αποδεδειγμένου αγροτικού δυναμικού στην ύπαιθρο αλλά και παράλληλα να δημιουργηθούν οι υποδομές συνολικής καπιταλιστικής ανάπτυξης της περιφέρειας. Σκοπός τους είναι η καπιταλιστική ανάπτυξη συνολικά της υπαίθρου στην οποία εντάσσεται ως υποσύνολο και η καπιταλιστική ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής. Υποβοηθητικές των παραπάνω είναι και οι διαδοχικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις που συντελούνται εκείνη την περίοδο με τον «Καποδίστρια» και στη συνέχεια με τον «Καλλικράτη», οι οποίες αφορούν ιδιαίτερα την περιφέρεια.

Ταυτόχρονα, διαμέσου των περιφνημών ΕΣΠΑ και των «επιλέξιμων» δαπανών, δεσμεύονται σημαντικά ποσά από τον κρατικό προϋπολογισμό, τα οποία μαζί με τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις κατευθύνονται στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση της υπαίθρου και για άμεσες ενισχύσεις στο κεφάλαιο (εθνικοί δρόμοι, στήριξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του αγροτοβιομηχανικού συμπλέγματος κ.λπ.). Τα «επιλέξιμα» από την ΕΕ έργα και δαπάνες δεν ήταν ποτέ έργα για τη λαϊκή κατοικία, την κατασκευή υποδομών για δωρεάν και αποκλειστικά δημόσια παιδεία, υγεία, πρόνοια, για φτηνές και ασφαλείς συγκοινωνίες, αλλά μόνο έργα τα οποία εξυπηρετούν την ενιαία καπιταλιστική αγορά της ΕΕ, τις υποδομές που είναι αναγκαίες για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, δηλαδή την κερδοφορία του κεφαλαίου. Η μάχη για την κατανομή των επιλέξιμων δαπανών ανάμεσα στα διάφορα τμήματα του κεφαλαίου θα αποτελέσει και το εκτροφείο των σκανδάλων που κατά καιρούς ξεσπούν. Η λεγόμενη «πολιτική συνοχής» της ΕΕ στο όνομα της οποίας κυρίως προωθούνται τα διάφορα ΕΣΠΑ φαίνεται ότι δεν μπορεί να περιορίσει, και πολύ περισσότερο να εξαλείψει, την ανισόμετρη ανάπτυξη μεταξύ των χωρών, όπως και μεταξύ των περιφερειών των χωρών.

Το 2003, επί προεδρίας Σημίτη στην ΕΕ, αποφασίστηκε η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ, η οποία οδήγησε σε ριζικές αλλαγές με ισχύ μέχρι το 2013. Η μεταρρύθμιση αυτή σχετίζεται με τις διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο του ΠΟΕ (Γύρος της Ντόχα), που είχαν ξεκινήσει το 2001 μετά τη λήξη της συμφωνίας του Γύρου της Ουρουγουάης, αλλά και τη διεύρυνση της ΕΕ με τα 12 νέα μέλη. Οι διαπραγματεύσεις αυτές ήταν ιδιαίτερα σκληρές, αφού η καταρχήν συμφωνία-πλαίσιο επιτεύχθηκε ύστερα από 3 χρόνια (τον Ιούλιο του 2004). Η πιο βαδική μεταβολή της αναθεώρησης της ΚΑΠ του 2003 σε σχέση με τις επιδοτήσεις ήταν η θέσπιση της Ενιαίας Αποδεδειγμένης Ενίσχυσης (ΕΑΕ) στη θέση των προηγούμενων άμεσων και έμμεσων ενισχύσεων. Η ΕΑΕ περιλάμβανε το σύνολο των άμεσων ενισχύσεων που εισέπραξε κατά μέσο όρο κάθε παραγωγός για μία συγκεκριμένη περίοδο αναφοράς (κατά κανόνα ήταν η τριετία 2000-2002). Η καταβολή της ΕΑΕ δεν συνδεόταν ούτε με το είδος ούτε με την ποσότητα της καλλιέργειας. Καταβαλλόταν σε κάθε επιλέξιμο παραγωγό υπό τη μορφή ατομικών δικαιωμάτων πληρωμής (Πέζαρς, 2008-Ρουσιάνου, 2015). Δικαιούχος των δικαιωμάτων πληρωμής δεν ήταν κατ' ανάγκη ο ιδιοκτήτης της καλλιεργούμενης γης αλλά ο χρήστης της κατά την περίοδο αναφοράς. Περιτό να ειπωθεί ότι η μη αναπροσαρμογή του ύψους των επιδοτήσεων μέχρι και το 2013 οδήγησε ουσιαστικά σε πραγματική μείωσή τους.

Βάσει του κανονισμού 1782/2003, τα μέλη της ΕΕ έχουν τη δυνατότητα να παρακρατούν μέχρι 10% του συνολικού ποσού των ενισχύσεων που αντιστοιχεί σε κάθε τομέα προϊόντος προκειμένου αυτό να διατίθεται για τη χορήγηση ενισχύσεων στον ίδιο τον τομέα για συγκεκριμένους τύπους γεωργίας ή για τη βελτίωση της ποιότητας και της εμπορίας προϊόντων ή για την προστασία του περιβάλλοντος (Πέζαρς, 2008). Έτσι, ενισχύονται ειδικά η βιολογική ελαιοκαλλιέργεια, οι κτηνοτρόφοι που εκτρέφουν βελτιωμένες φυλές ζώων κ.λπ.

Πίνακας 1: Κατανομή ανά κλίμακα ενισχύσεων το 2011 για την Ελλάδα				
Κατηγορία ενισχύσεων	Δικαιούχοι		Πληρωμές	
	Ευρώ	Αριθμός	%	Ευρώ
0-500	236.500	26	64.596.000	1,2
500-1.250	187.350	20,6	153.723.000	3
1.250-2.000	94.690	10,4	150.793.000	2,9
2.000-5.000	160.090	17,6	514.803.000	9,9
5.000-10.000	99.540	10,9	703.326.000	13,5
10.000-20.000	71.410	7,9	1.011.823.000	19,4
20.000-50.000	47.150	5,2	1.401.969.000	26,9
50.000-100.000	9.110	1	609.847.000	11,7
100000-150000	1.830	0,2	218.762.000	4,2
150.000-200.000	660	0,1	113.248.000	2,2
200.000-250.000	320	0,05	71.287.000	1,4
250.000-300.000	190	0,04	50.725.000	1
300.000-500.000	190	0,04	69.881.000	1,3
500.000-	9	0,02	74.980.000	1,4

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση για την Ανάπτυξη της Γεωργίας και της Υπαίθρου – AGRI, οικονομικό έτος 2011, Μάρτιος 2013

Η νέα ΚΑΠ 2013-2020, η οποία αποφασίστηκε τον Ιούνιο του 2013, προβλέπει ότι οι πόροι θα συρρικνωθούν κατά 12% συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο 2007-2013. Έτσι, από 2,22 δισ. ευρώ το 2013 θα μειωθούν στο 1,95 δισ. ευρώ το 2020 (Μανωλάκου, 2014).

Σημαντικό στοιχείο όμως αποτελούν τα νέα κριτήρια κατανομής των επιδοτήσεων:

1) Οι επιδοτήσεις θα χορηγούνται ανά στρέμμα ανεξάρτητα από την παραγωγή και το κόστος της. Ο τρόπος αυτός είναι συμβατός με τις αρχές του ΠΟΕ για κατάργηση των επιδοτήσεων στην καλλιέργεια, ώστε να υπάρχει «γνήσιος» ανταγωνισμός.

2) Οι επιδοτήσεις θα δίνονται με κριτήριο και τη συμβολή στο «πρασίνισμα» της ΚΑΠ. Έτσι, όσοι έχουν πάνω από 150 στρέμματα και αφήσουν εκτός παραγωγής το 5% των εκτάσεων και από το 2017 το 7% της καλλιεργήσιμης γης θα παίρνουν επιδότηση αυξημένη κατά

30%. Είναι το λεγόμενο «πράσινο κουτί», όπου οι επιδοτήσεις και οι ενισχύσεις κρίνονται ουδέτερες ή επηρεάζουν ελάχιστα το διεθνές εμπόριο, αφού αναφέρονται σε ειδικές περιπτώσεις προϊόντων. Συνεπώς, με πρόσχημα το περιβάλλον και την προστασία του θα υπάρχει ενίσχυση των μεγαλοαγροτών.

3) Επιδοτήσεις θα παίρνουν μόνο όσοι θα χαρακτηρίζονται «ενεργοί αγρότες». Αν και παραμένει στη δικαιοδοσία των κρατών-μελών να ορίσουν την έννοια του «ενεργού αγρότη», είναι ωστόσο φανερό η τάση περικοπής των επιδοτήσεων σε μικροαγρότες. Το 2010 το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων έκοψε τις επιδοτήσεις σε 168.000 δικαιούχους που έπαιρναν μέχρι 200 ευρώ/έτος (Μανωλάκου, 2014).

Με τα παραπάνω συνδέεται και η συζήτηση για τη διαμόρφωση του «μπρώου αγροτών», ώστε οι επιδοτήσεις να δίνονται πρακτικά μόνο στους κατά κύριο επάγγελμα αγρότες, με αποτέ-

λεσμα να εξωθηθούν εκτός γεωργικής δραστηριότητας οι εργατοαγρότες.

Η κατεύθυνση των επιδοτήσεων.

Πολλά έχουν ειπωθεί, ας μιλήσουμε με αριθμούς

Από τα στοιχεία για το οικονομικό έτος 2011 η κατανομή των ευρωπαϊκών ενισχύσεων ανά κατηγορία ενισχύσεων για την ελληνική γεωργία είναι η ακόλουθη.

Δικαιούχοι επιδοτήσεων είναι περίπου 900.000 παραγωγοί. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι ένα πολύ μικρό κομμάτι μεγαλοαγροτών λαμβάνει τον μέγιστο όγκο των επιδοτήσεων. Ειδικότερα, ποσοστό 57% των Ελλήνων αγροτών και κτηνοτρόφων, δηλαδή 513.000 παραγωγοί, εισέπραξαν το οικονομικό έτος 2011 άμεσες κοινοτικές ενισχύσεις μικρότερες των 2.000 ευρώ. Ακόμα πιο αποκαλυπτικά είναι τα στοιχεία που μαρτυρούν πως ένας στους τέσσερις αγρότες εισέπραξε λιγότερα από 500 ευρώ (236.500 στο σύνολο).

Στον αντίποδα, επιδοτήσεις πάνω από 100.000 ευρώ παίρνουν 3.200 αγρότες, κτηνοτρόφοι, Ανώνυμες Εταιρείες (ΑΕ) και μοναστήρια, που εισπράττουν 596 εκατ. ευρώ, δηλαδή τη μερίδα του λέοντος των αγροτικών επιδοτήσεων οι οποίες εισρέουν στη χώρα μας. Άρα λοιπόν *ο κύριος όγκος των ενισχύσεων κατευθύνθηκε στην ενδυνάμωση του κεφαλαίου στην αγροτική παραγωγή, ενώ αντίθετα ο μικροαγρότης οδηγήθηκε στην έξοδο.* Επιπλέον, οι επιδοτήσεις, αντί να αμβλύνουν, όξυναν στο έπακρο, εκτός από τις κοινωνικοοικονομικές και τις περιφερειακές, και τις κλαδικές ανισότητες (Καρανικόλας, Ζωγραφάκης & Μαρτίνογ, 2008). Μάλιστα, αντί να περιοριστούν και να καταργηθούν οι επιδοτήσεις στους καπιταλιστές και στους μεγαλοαγρότες, ετοιμάζονται για μια ακόμη περικοπή στους μικρομεσαίους αγρότες και στους εργατοαγρότες.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, αν κάποιος υποθέσει ότι στα τριάντα χρόνια εφαρμογής της ΚΑΠ εισέρρεαν κάθε χρόνο 2 δισ. ευρώ –εκτίμηση η οποία είναι υπερβολική ως μέγεθος για τις πρώτες

δεκαετίες–, και άρα συνολικά εισέρρευσαν 60 δισ. ευρώ, το ποσό αυτό είναι μικρότερο από το έλλειμμα στο εμπόριο γεωργικών προϊόντων που δημιουργήθηκε αυτά τα τριάντα χρόνια. Συνεπώς, το διάστημα αυτό, μέσω μιας «διπλής διαδικασίας», έχουμε τεράστια μεταφορά πλούτου στις πολυεθνικές τροφίμων, κυρίως της βόρειας Ευρώπης, καθώς και στο ντόπιο κεφάλαιο και στους μεγαλοαγρότες μέσω των επιδοτήσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, εκτός από την κατανομή των επιδοτήσεων, και η κατεύθυνσή τους, ζήτημα το οποίο πολύ σπάνια συζητιέται. Κατά την πρώτη περίοδο ένταξης στην ΕΕ, οι επιδοτήσεις κατευθύνονταν στην αγορά μηχανολογικού εξοπλισμού, ανοίγοντας δρόμους στην ευρωπαϊκή βιομηχανία σχετικού εξοπλισμού αλλά και προωθώντας την εκμηχάνιση της γεωργίας μας. Στη συνέχεια οι επιδοτήσεις δίνονται ανά κιλό προϊόντος με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών προϊόντων· συνεπώς, υπήρχε κίνητρο για αύξηση της παραγωγικότητας (Μανωλάκου, 2014).

Έχει μεγάλη αξία να επιχειρήσει κάποιος μια αποτίμηση των επιπτώσεων αυτής της πορείας, ιδιαίτερα στην αγροτική παραγωγή, σε μια προσπάθεια να εξαχθούν βαθύτερα συμπεράσματα για το περιεχόμενο των αγώνων σήμερα. Η αποτίμηση αυτή εστιάζει σε επτά βασικούς άξονες:

1. Το αγροτικό ισοζύγιο παρουσιάζει δραματική επιδείνωση μετά την ένταξη στην ΕΕ. Η χώρα μας μετατράπηκε από εξαγωγέας αγροτικών προϊόντων σε εισαγωγέα, με το αγροτικό εμπορικό έλλειμμα να φτάνει τα 3,5-4 δισ. ευρώ το χρόνο, ξεπερνώντας για πρώτη φορά το σύνολο των ετήσιων «αγροτικών» επιδοτήσεων της ΕΕ. Το εμπορικό έλλειμμα αγροτικών προϊόντων το διάστημα 2000-07 αυξήθηκε κατά 50%, ενώ το συνολικό εμπορικό έλλειμμα κατά 30%. Το έλλειμμα με την ΕΕ είναι μεγαλύτερο από ό,τι με όλες τις άλλες χώρες. Τα προϊόντα του αγροτοδιατροφικού το-

μέα συνιστούν τη τρίτη μεγαλύτερη κατηγορία εξαγόμενων προϊόντων, με ποσοστό 17,5% στο σύνολο των εξαγωγών, ενώ αποτελούν το 14% των εισαγωγών. Το μεγαλύτερο μερίδιο των εξαγωγών το κατέχουν τα λαχανικά και τα κηπευτικά προϊόντα. Σχεδόν το 69% των εξαγωγών κατευθύνεται προς χώρες της ΕΕ, ενώ το 80% των εισαγωγών της συγκεκριμένης κατηγορίας προέρχεται από χώρες της ΕΕ (ΠΑΣΕΓΕΣ, 2013.)

2. Εκτίναξη των εξαγορών και των ιδιωτικοποιήσεων, ειδικά μετά το 1990 και πιο συγκεκριμένα μετά τις συμφωνίες στον ΠΟΕ το 1996, όπου επηρεάστηκε κάθε πλευρά της αγροτικής παραγωγής. Με τις συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης, όπως έχει προαναφερθεί, απελευθερώνεται το παγκόσμιο εμπόριο στα αγροτικά προϊόντα και καταργείται σταδιακά κάθε στήριξη των αγροτικών προϊόντων της ΕΕ και των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Διατηρούνται επιδοτήσεις μόνο στην περίπτωση όπου μειώνεται η προσφορά αγροτικών προϊόντων, όπως γίνεται, π.χ., με την αγρανάπαυση (Massot, 2016). Σημαντικό ρόλο στην προώθηση των αναδιαρθρώσεων και των ιδιωτικοποιήσεων διαδραμάτισε η μετατροπή της Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος (ΑΤΕ) το 1991 από πιστωτικό ίδρυμα σε καθαρά εμπορική τράπεζα (ΑΕ) και η μετέπειτα εισαγωγή της στο χρηματιστήριο το 2000. Η ΑΤΕ είχε ιδρυθεί το 1929, λίγα χρόνια μετά τον ερχομό των προσφύγων, με στόχους, όπως ανέφερε ο ιδρυτικός νόμος, την άσκηση αγροτικής πίστωσης σε όλες τις μορφές της, την ενίσχυση της συνεταιριστικής οργάνωσης και τη βελτίωση των όρων διεξαγωγής των πάσης φύσεως αγροτικών συναλλαγών στην ελληνική επικράτεια. Έτσι, με το νομοσχέδιο εκείνο ιδρύθηκε η ΑΤΕ ως κοινωφελής οργανισμός, δηλαδή χωρίς μετόχους και χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα.¹

Μια δεκαετία μετά τη μετάλλαξη της ΑΤΕ μόνο το 13% των χορηγήσεων της κατευθύνονταν στους αγρότες και στους συνεταιρισμούς. Το 2012, έπειτα από μια διαδικασία –λόγω PSI– συνεχών απομειώσεων της αξίας των θυγατρικών κ.λπ., η τράπεζα θεωρήθηκε «μη βιώσιμη» και χαρίστηκε στην Τράπεζα Πειραιώς έναντι του εξευτελιστικού τιμήματος των 100 εκατ. ευρώ, τη στιγμή που η ακίνητη περιουσία της ξεπερνούσε το 1 δισ. ευρώ. Το 2014 η ΑΤΕ Ασφαλιστική πωλήθηκε για 91 εκατ. ευρώ στον γερμανικό ασφαλιστικό όμιλο Ergo, όσο δηλαδή ήταν το τίμημα εξαγοράς όλης της ΑΤΕ.²

Με μια σειρά νόμους (2169/1993, 2810/2000) θεσμοθετήθηκε η «συνεργασία» των συνεταιρισμών με το ιδιωτικό κεφάλαιο σε κοινές ΑΕ. Στο πλαίσιο αυτών των ρυθμίσεων οι κυβερνήσεις και η ΑΤΕ, αξιοποιώντας τα χρέη των συνεταιρισμών, τα οποία είχαν εκτοξευτεί λόγω, μεταξύ άλλων, της τεράστιας αύξησης των επιτοκίων δανεισμού μετά τη μετατροπή της ΑΤΕ σε εμπορική τράπεζα, τους πίεζαν να μετατρέψουν τις δραστηριότητές τους και να πουλήσουν μέρος των μετοχών τους στο ιδιωτικό κεφάλαιο, με στόχο να εξασφαλίσουν τάχα τα απαιτούμενα κεφάλαια για την ανάπτυξή τους και το κυριότερο να λειτουργήσουν με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, παραχωρώντας τη διοίκηση-διεύθυνση αυτών των ΑΕ στους ιδιώτες. Αυτό το οποίο εμφανιζόταν τότε ως σωτηρία των συνεταιρισμών αποδείχτηκε ότι οδήγησε στην καταστροφή τους. Όσα περιγράφηκαν παραπάνω αποτελούν μια πορεία κυριαρχίας των μεγαλοαγροτών πάνω στους συνεταιρισμούς και πρόσδεσης των συνεταιρισμών στο μεταπολιτικό και στο εμπορικό κεφάλαιο.

istoria-gia-tin-idrysi-tis-agrotikis-trapezas-tis-ellados-).

2. Τζώρτζη, Ε. (2015). «Πέρασε στην Ergo η ΑΤΕ Ασφαλιστική με 18 μήνες καθυστέρηση». *Καθημερινή*. 18 Δεκεμβρίου (διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/842764/article/oikonomia/epixeirhseis/perase-sthn-ergo-hate-asfalistikh-me-18-mhnes-ka8systemsh>).

1. agrocapital(2013). «Η ιστορία για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος». 30 Ιουνίου (διαθέσιμο στο <http://www.agrocapital.gr/Category/Afieromata/Article/5558/h->

Έτσι, αρχικά με τη μετατροπή της ΑΤΕ σε ΑΕ, στη συνέχεια με την εισαγωγή της στο χρηματιστήριο και τελικά με την πώλησή της στην Τράπεζα Πειραιώς το 2012, όλη η υποδομή της αγροτικής παραγωγής πέρασε στα χέρια του κεφαλαίου. Ό,τι είχε δημιουργηθεί με το αίμα και τον ιδρώτα των εργαζομένων και των μικροαγροτών για έναν περίπου αιώνα παραδόθηκε στο κεφάλαιο.

Οι περισσότερες τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις και εταιρείες που είχαν ως αντικείμενο τη μεταποίηση και την εμπορία των αγροτικών προϊόντων ή τη διακίνηση αγροτικών μηχανημάτων και εφοδίων έκλεισαν τη δεκαετία του 1990 (ΣΥΝΕΡΓΑΛ, ΣΥΝΕΛ, ΣΠΕ, ΣΠΕΚΑ κ.ά.). Η εξέλιξη αυτή πρέπει να συσχετιστεί με την προσπάθεια εξυγίανσης του καρτοφυλακίου της ΑΤΕ, στην οποία είχαν όλα τα χρέη τους οι συνεταιρισμοί, για να μπορέσει η ΑΤΕ να μπει στο χρηματιστήριο στο πλαίσιο των γενικότερων αποκρατικοποιήσεων.

Σημαντικό ρόλο στην υπονόμευση των αγροτικών συνεταιρισμών έπαιξαν και οι Ομάδες Παραγωγών (ΟΠ), οι οποίες επιβλήθηκαν στους αγρότες από την ΕΕ και τις ελληνικές κυβερνήσεις. Οι ΟΠ, που είναι όργανα εφαρμογής της ΚΑΠ, είναι κλαδικές οικονομικές οργανώσεις των αγροτών (*Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 2013). Δηλαδή έχουν ως αντικείμενό τους μόνο ένα προϊόν, με αποτέλεσμα να λειτουργούν διασπαστικά, επειδή οι Έλληνες αγρότες έχουν πολυκλαδική γεωργική απασχόληση και πολυκλαδικούς συνεταιρισμούς.³

Μετά το 2000 πωλήθηκαν, ιδιωτικοποιήθηκαν ή έκλεισαν μια σειρά σημαντικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις που είχαν απομείνει (ΔΩΔΩΝΗ, ΣΕΚΑΠ, Ελληνική Βιομηχανία Ζάχαρης κ.λπ.).

Ανάλογο φαινόμενο εμφανίζεται και στην περίπτωση των πέντε βιομηχανιών

παραγωγής λιπασμάτων: της Ανώνυμης Ελληνικής Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (ΑΕΕΧΠΛ) στη Δραπετσώνα, των Χημικών Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος (ΧΒΒΕ) στη Θεσσαλονίκη, της Βιομηχανίας Φωσφορικών Λιπασμάτων (ΒΛΦ) Νέας Καρβάλης και της κρατικής ΑΕΒΑΛ στην Κοζάνη για την παραγωγή αζωτούχων λιπασμάτων από αμμωνία με αξιοποίηση του λιγνίτη. Το 1992 με την απελευθέρωση και της αγοράς λιπασμάτων άρχισε γι' αυτές η αντίστροφη μέτρηση.

Συγκεκριμένα, η ΑΕΒΑΛ, που λειτουργούσε στην Πτολεμαΐδα και το 1990 απασχολούσε 1.000 εργαζομένους, έκλεισε οριστικά το 1998. Η Λιπάσματα Δραπετσώνας ΑΕ – την οποία διαδέχτηκε η Συνεταιριστικά Λιπάσματα ΑΕ – έκλεισε το 1999, αφήνοντας στο δρόμο περίπου 700 εργαζομένους.

Το 2005 η ΒΦΛ της Νέας Καρβάλης απορρόφησε το εργοστάσιο της ΧΒΒΕ στη Θεσσαλονίκη, οπότε προέκυψε η εταιρεία ΒΦΛ ΑΕ με μετόχους την Εμπορική και την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΤΕ), που κατείχαν ποσοστά 66% και 34% αντίστοιχα. Ωστόσο, η ταυτόχρονη λειτουργία των δύο εργοστασίων στη συνέχεια κρίθηκε προβληματική. Έτσι, το 2006, με σχέδιο «χρηματοοικονομικής εξυγίανσης» δεκαετούς διάρκειας, έκλεισε το εργοστάσιο της Θεσσαλονίκης, έγινε ρύθμιση χρεών προς τη ΔΕΠΑ και προέκυψε νέα μετοχική σύνθεση στη ΒΦΛ: Εμπορική Τράπεζα 40%, ΕΤΕ 35% και ΔΕΠΑ 25%. Στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ) του 2009, ο τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής ανακοίνωσε την πώληση της ΒΦΛ ΑΕ από τις τράπεζες Εμπορική και Εθνική στον Λ. Λαυρεντιάδη. Το 2010 η εταιρεία εντάχθηκε στον όμιλο Λαυρεντιάδη ως ΕΛΦΕ. Ο καινούριος ιδιοκτήτης προχώρησε στη σύσταση νέας εταιρείας, της Ελληνικά Αγροτικά Λιπάσματα (ΕΛΛΑΓΡΟΛΙΠ), η οποία υπέγραψε σύμβαση με την ΕΛΦΕ για να εμπορεύεται τα λιπάσματα και να διαχειρίζεται τις μονάδες νιτρικών, θειικού οξέος και αμμωνίας. Έξι μήνες μετά δημιουργήθηκε η ΡΦΙΚ, η οποία ανέλαβε τις υπόλοιπες μονάδες του εργοστασίου

3. Agro24 (2014). «Πόσοι και ποιοι είναι οι ενεργοί συνεταιρισμοί – ο κατάλογος του υπουργείου», 15 Δεκεμβρίου (διαθέσιμο στο <http://www.agro24.gr/agrotika/agrotikes-organoseis/posoi-kai-ποιοι-ειναι-οι-energoi-synetairismoi-o-katalogos-toy>).

(συνθετικών λιπασμάτων, φωσφορικού οξέος, κ.λπ.) αφήνοντας επί της ουσίας χωρίς αντικείμενο την ELFE.⁴

Μέσω αυτής της διαδικασίας των εξαγορών και των ιδιωτικοποιήσεων ο αριθμός των εργαζομένων στις λιπασματοβιομηχανίες μειώθηκε κατακόρυφα με απολύσεις και «εθελούσιες» εξόδους, ενώ οι επαναπροσλήψεις στις νέες εταιρείες έγιναν με ατομικές συμβάσεις.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε τεράστια συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου στο χώρο της λιπασματοβιομηχανίας. Παράλληλα, σημαντικές δραστηριότητες του Υπουργείου

Γεωργίας, όπως η παραγωγή σπόρων, η πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων κ.λπ., καταργήθηκαν ή πέρασαν άμεσα στο κεφάλαιο.

3. Έντονη συγκέντρωση της γης και της παραγωγής διαμέσου της αύξησης της άμεσης ιδιοκτησίας και κυρίως της ενοικίασης

Η συνολική καλλιεργούμενη έκταση στη χώρα μας είναι περίπου 35 εκατ. στρέμματα. Για το 2012 με ιδιότητα 200 στρέμματα και άνω ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων αποτελεί το 4,6% του συνόλου, ενώ στην κατοχή του έχει το 38,5% της καλλιεργούμενης έκτασης (13,5 εκατ. περίπου στρέμματα). Το 1990 τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 2,6% και 24,2% (8,5 εκατ. στρέμματα) (European Commission, 2012). Δηλαδή μέσα σε είκοσι χρόνια σχεδόν δι-

4. Ριζοσπάστis (2016). «Πρώην "Βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων": Οι εξελίξεις επιβάλλουν να πάρουν πάνω τους οι εργαζόμενοι την οργάνωση του αγώνα». 2 Ιουνίου (διαθέσιμο στο <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=8914865>).

πλασιάζεται ο αριθμός των πλούσιων αγροτών, οι οποίοι αυξάνουν τη γη τους κατά 5 εκατ. στρέμματα. Μάλιστα, αν συνυπολογίσουμε και το φαινόμενο της ενοικίασης της γης, που είναι ιδιαίτερα έντονο στους μεγαλοαγρότες, τότε οι πλούσιοι αγρότες πρακτικά καλλιεργούν με άμεσο και έμμεσο τρόπο διαμέσου της ενοικίασης πολύ μεγαλύτερη έκταση γεωργικής γης. Όπως προκύπτει από πολύ παλιότερα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ), του 1985, το ποσοστό της ενοικιαζόμενης γης στο σύνολο της χρησιμοποιούμενης αυξάνεται σημαντικά με το μέγεθος της εκμετάλλευσης με σημείο τομής τα 100 στρέμματα. Στα 100 στρέμματα το ποσοστό ενοικίασης στο σύνολο της καλλιεργούμενης γης είναι 31% (Μωυσίδης, 1994). Η φιγούρα του νέου τσιφλικά είναι ιδιαίτερα εμφανής στις βόρειες πεδινές περιοχές της χώρας (Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη), ειδικά στις ετήσιες εκτατικές καλλιέργειες, όπως το βαμβάκι και το καλαμπόκι. Στις περιοχές αυτές η απαιτούμενη μεγάλη καλλιεργήσιμη γη και ο υψηλός βαθμός εκμηχάνισης δυσχεραίνει την αναπαραγωγή των μικρότερων εκμεταλλεύσεων με συνέπεια τη μεταβίβαση της περιουσίας με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Στις νότιες περιοχές της χώρας και στα νησιά, κυρίως λόγω γεωμορφολογίας αλλά και άλλων παραγόντων, η συγκέντρωση της γης δεν έχει λάβει παρόμοιες διαστάσεις. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η καλλιέργεια της ελιάς. Είναι πολύ συχνό το φαινόμενο ένας υπάλληλος, είτε στην Αθήνα είτε σε μια επαρχιακή πόλη, να διατηρεί ένα μικρό κτήμα με ελιές ώστε να εξασφαλίζει το λάδι της οικογένειας. Επιπλέον, ο ελαιώνας παίζει σημαντικό ρόλο συναισθηματικής σύνδεσης με τον τόπο καταγωγής. Ωστόσο, εφόσον η επιβίωση του εργαζομένου δεν εξαρτάται από αυτό τον ελαιώνα, πολύ δύσκολα ο ελαιώνας θα αλλάξει χέρια. Όμως, στις περιοχές αυτές εμφανίζεται συγκέντρωση της παραγωγής, κυρίως μέσω θερμοκηπιακών καλλιεργειών, στις οποίες δεν απαιτείται μεγάλη συγκέ-

ντρωση της γης. Έτσι, ο μέσος όρος της γεωργικής έκτασης ανά εκμετάλλευση στη χώρα μας εμφανίζεται μικρός (50 στρέμματα) συγκριτικά με τον μέσο όρο στην ΕΕ (130 στρέμματα) (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Διοικητικός Τομέας Κοινοτικών Πόρων και Υποδομών, 2007). Πολλές φορές αστοί οικονομολόγοι υπερτονίζουν τον μέσο όρο και υποτιμούν τις βαθύτερες διεργασίες καπιταλιστικής συγκέντρωσης της γης και της παραγωγής, οι οποίες είναι ραγδαίες.

Στη ζωική παραγωγή η συγκέντρωση της παραγωγής στη χώρα μας είναι ακόμα μεγαλύτερη. Στη βοοτροφία το 21% των εκμεταλλεύσεων κατέχει το 72% των ζώων, στην προβατοτροφία το 9% κατέχει το 43,5 % των ζώων, στη χοιροτροφία το 2% κατέχει το 77% των ζώων και στην πτηνοτροφία το 0,42% κατέχει το 76% των πτηνών. Στις ιχθυοκαλλιέργειες η συγκέντρωση της παραγωγής είναι ακόμα μεγαλύτερη. Οι 10 μεγαλύτερες επιχειρήσεις ελέγχουν το 52% της μεσογειακής ιχθυοκαλλιέργειας (ΕΣΥΕ, 2004).

Σύμφωνα με στοιχεία του 2007, το 77% των εκμεταλλεύσεων κατέχει μόνο το 9,7% του συνολικού ζωικού κεφαλαίου από 17,2% που κατείχε το 1990. Συνεπώς, το 23% των εκμεταλλεύσεων κατέχει το 90,3% της παραγωγής (European Commission, 2012)!!!

4. Ενδυνάμωση της κυριαρχίας του κεφαλαίου στα γεωργικά εφόδια, στα τρόφιμα και στη μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων

Στο χώρο των γεωργικών εφοδίων (λιπάσματα, φάρμακα, σπόροι) κυριαρχούν περίπου 10 εταιρείες κατεξοχήν πολυεθνικές (Bayer, Syngenta, Dupont κ.λπ.). Οι ίδιες περίπου ελέγχουν το 75% της παγκόσμιας αγοράς φυτοπροστατευτικών προϊόντων, ενώ η Monsanto από μόνη της ελέγχει ουσιαστικά την παγκόσμια αγορά μεταλλαγμένων σπόρων (Αρετάκη, 2013).

Μια αξιοσημείωτη διαδικασία σε παγκόσμιο επίπεδο, η οποία σχετίζεται με τις τεχνολογικές εξελίξεις, τη βιοτεχνο-

λογία και την κυριαρχία των πολυεθνικών, είναι η μετατροπή του σπόρου από κοινό πλουτοπαραγωγικό πόρο ελεγχόμενο και παραγόμενο από τον αγρότη σε άμεσα ελεγχόμενο από το κεφάλαιο. Η κυριαρχία αυτού του φαινομένου σε συνάρτηση με την καταστροφή της γενετικής ποικιλότητας λόγω της μονοκαλλιέργειας που έχει επιβληθεί έχει ως άμεση συνέπεια τον μονοπωλικό έλεγχο στις νέες ποικιλίες και στα υβρίδια. Δεν ήταν τυχαία η απαίτηση των ΗΠΑ τη δεκαετία του 1990 για ενσωμάτωση στις συμφωνίες που αφορούν το παγκόσμιο εμπόριο της ειδικότερης συμφωνίας με το όνομα TRIPS για την κατοχύρωση των ιδιοκτησιακών και των πνευματικών δικαιωμάτων σ' όλο το νέο γενετικό υλικό. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με τη σημερινή κρίση έχει οδηγήσει στην υπερχρέωση και τη φτώχεια εκατομμύρια λαούς του λεγόμενου Τρίτου κόσμου. Στο πλαίσιο λοιπόν της γενικότερης κρίσης του συστήματος για απόσπαση υπεραξίας, οι απαιτήσεις για αύξηση του ποσοστού κέρδους των πολυεθνικών εταιρειών είναι προφανές ότι μετατρέπουν το φυσικό, το οικολογικό και το γενετικό περιβάλλον σε χρυσή εφεδρεία, σε νέα ενδοχώρα για την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής αξιοποιώντας τις κατακτήσεις της βιοτεχνολογίας (Αρετάκη, 2013).

Στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων κυριαρχούν οι εταιρείες VIVARTIA, ΦΑΓΕ, όμιλος Σαράντη κ.λπ., οι οποίες στη βάση κυρίως της συμβολιακής γεωργίας δραστηριοποιούνται από τη χυμοποίηση μέχρι τη μεταποίηση και την επεξεργασία κτηνοτροφικών και γαλακτοκομικών προϊόντων. Επίσης, οι ίδιες εταιρείες εξαγόρασαν άλλες που δραστηριοποιούνταν στις κατεψυγμένες τροφές. Πολλές από τις μικρές επιχειρήσεις βρίσκονται γύρω από τη στεφάνη των τριών-τεσσάρων μεγάλων. Σύμφωνα με στοιχεία του 2010, οι 10 μεγαλύτερες εταιρείες είχαν το 39,6% του ενεργητικού, το 26% του κύκλου εργασιών και το 63% των κερδών της μεταποίησης αγροτικών προϊόντων. Στις

10 εταιρείες περιλαμβάνονται οι ακόλουθες: ΔΕΛΤΑ, Ελληνική Βιομηχανία Ζάχαρης, ΦΑΓΕ, NESTLE, ΜΕΒΓΑΛ, ΣΟΓΙΑ ΕΛΛΑΣ, ΟΛΥΜΠΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΣ, ΝΗΡΕΥΣ ΙΧΘΥΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ, ΠΙΝΔΟΣ ΠΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΟΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ (www.ing.29-4-2015).

Ο όμιλος Vivartia έχει περίπου 110 επιχειρήσεις και δραστηριοποιείται σε 29 χώρες. Κατέχει το 40% του γάλακτος, το 20% των χυμών (Life) και το 70% των κατεψυγμένων λαχανικών. Στη μαζική εστίαση κυριαρχεί μέσω των εταιρειών Goody's και Everest. Ο όμιλος ΦΑΓΕ έχει 50 εταιρείες και δραστηριοποιείται σε γάλα, χυμούς (Refresh), παγωτά και αρτοσκευάσματα.⁵

Επίσης, και στον τομέα εμπορίας ειδών διατροφής οι 10 μεγαλύτερες αλυσίδες σουπερμάρκετ το 2014 είχαν το 83,7% των πωλήσεων.⁶

Μάλιστα, σε ορισμένους κλάδους στους οποίους μπορεί σχετικά ευκολότερα να καθετοποιηθεί η παραγωγή, το κεφάλαιο έχει στην ιδιοκτησία του όλο το κύκλωμα παραγωγής, π.χ. αμπέλια-οίνος. Σε διάφορες περιοχές της χώρας, όπως στην Αρκαδία, την Κορινθία και τη Βόρεια Ελλάδα, έχουν διαμορφωθεί σύγχρονες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, π.χ. Οινοποιία Τράπεζας Πειραιώς.⁷

Οι εξελίξεις αυτές έχουν άμεση αντιστοίχιση με τη συγκέντρωση της παραγωγής στον τομέα των τροφίμων σε παγκό-

5. Reporter.gr (2016), «Vivartia, Chipita, ΦΑΓΕ, Μύθος, Αθηναϊκή Ζυθοποιία και Creta Farm οι πρωταγωνιστές των ελληνικών εξαγωγών», 26 Ιουνίου (διαθέσιμο στο <http://www.reporter.gr/Eidhseis/Epicheirhseis/food/216570-Vivartia,-Chipita,-FAGE-Mythos.-Athhnaikh-Zythopoiia-kai-Creta-Farm-oi-prwtagwnistes-twn-ellhnikwn-exagwgn>).

6. Financialpress.gr (2015), «Ποιες αλυσίδες σουπερ μάρκετ μαζεύουν το μεγαλύτερο τζιρο», 22 Οκτωβρίου, (διαθέσιμο στο <http://www.fpress.gr/epiheiriseis/item/38589-poiies-alyssides-soyper-market-mazeyoun-to-megalutero-tziro>).

7. Νικόπουλος, Χ.(2016). «Η πριγκίπισσα της Νεμέας», *Ημερησία*, 27 Ιουνίου (διαθέσιμο στο <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=27712&subid=2&pubid=81055149>).

σμιο επίπεδο, όπου 30 πολυεθνικές ελέγχουν το 1/3 των επεξεργασμένων τροφίμων, 5 ελέγχουν το 75% του διεθνούς εμπορίου σιτηρών, 2 ελέγχουν τις μισές πωλήσεις της παγκόσμιας παραγωγής μπανανών και 3 εμπορεύονται το 85% της παγκόσμιας παραγωγής τσαγιού.⁸

5. Ραγδαία μείωση των μικροαγροτών

Σε 17 χρόνια (1988-2005) τα νοικοκυριά που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με τη γεωργία μειώθηκαν από 923.000 σε 824.000. Στο διάστημα αυτό τα μικρά και μεσαία αγροτικά νοικοκυριά περιορίστηκαν κατά 130.000, ενώ τα μεγάλα νοικοκυριά διπλασίασαν το ποσοστό τους από 4,8% σε 9,2% (Τσιμπούκας & Τσουκαλάς, 2008). Το 2013 ο αριθμός των αγροτικών νοικοκυριών είναι περίπου 680.000. Η συνεχιζόμενη μείωση προέρχεται πάλι από τους μικρούς και τους μεσαίους αγρότες, ενώ οι μεγάλοι αυξάνονται σταθερά. Το σύνολο των απασχολούμενων στον αγροτικό τομέα το 2010 ήταν περίπου 550.000 από 720.000 το 2000 (ΠΑΣΕΓΕΣ, 2013).

Στον ευρωπαϊκό βωμό λοιπόν θυσιάζονται οι φτωχοί και οι μεσαίοι αγρότες. Όλη την περίοδο εφαρμογής της ΚΑΠ σημειώνεται μεγάλη μείωση των μικρών αγροτικών νοικοκυριών τόσο σε απόλυτους όσο και σε σχετικούς αριθμούς. Ταυτόχρονα όμως έχουμε και το σχηματισμό κεφαλαιοκρατικών νοικοκυριών που βασιζόμαστε στη μισθωτή εργασία. Το διάστημα 1990-2003 οι πολύ μεγάλοι μεγέθους εκμεταλλεύσεις εμφανίζουν ποσοστιαία αύξηση της απασχόλησης κατά 2,31%, ενώ το 1990 απασχολούσαν σχεδόν 2 ανθρώπους (1,98 Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας) (Τσιμπούκας & Τσουκαλάς, 2008).

Ένα επιπλέον στοιχείο το οποίο αποτυπώνει με μεγάλη σαφήνεια την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η συντριπτική πλειονότητα των αγροτών, αλλά πάντα το «ξεχνούν» οι διάφοροι αναλυτές και δημοσιογράφοι αφορά το θέμα της ασφάλισης των αγροτών. Ο κάθε αγρότης μπορούσε να επιλέξει να πληρώνει εισφορές μεταξύ επτά ασφαλιστικών κατηγοριών. Από τα διαθέσιμα στοιχεία φαίνεται ότι το 2011 από τους 700.000 ασφαλισμένους αγρότες στην κατώτερη κατηγορία έχουν ενταχθεί 530.000 αγρότες, ενώ στις δύο ανώτερες περίπου 60.000 ουσιαστικά μεγαλοαγρότες. Η κατώτερη κατηγορία πληρώνει στον ΟΓΑ 536 ευρώ ετησίως. Η σύνταξη στα 67 χρόνια ζωής που θα πάρει αυτό το τμήμα αγροτών είναι περίπου 400 ευρώ. Επίσης, υπάρχει και ένα σημαντικό κομμάτι το οποίο δεν έχει τη δυνατότητα να πληρώσει ούτε αυτές τις εισφορές και λαμβάνει κάποια προνοιακή σύνταξη των 300 ευρώ, η οποία τα επόμενα χρόνια θα καταργηθεί. Φαίνεται από τα παραπάνω ότι οι μικροί και μεσαίοι αγρότες δεν έχουν τη δυνατότητα να πληρώσουν ούτε εισφορές για μια αξιοπρεπή σύνταξη. Αυτά είναι τα χρυσά κουτάλια της ΕΕ και του καπιταλισμού.

6. Ενδυνάμωση της πολυαπασχόλησης των μικροαγροτών και των νέων μορφών παραγωγής, π.χ. συμβολιακή γεωργία

Πριν από την πλήρη έξοδο του μικροαγρότη από τη γεωργική παραγωγή συνήθως έχουμε ενδυνάμωση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης. Τα πολυαπασχολούμενα νοικοκυριά είναι εκείνα των οποίων ο αρχηγός δεν δηλώνει αγρότης, αλλά λαμβάνουν κάποιο πρόσθετο εισόδημα από τη γεωργία. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει κυρίως εργατοαγρότες εποχιακά εργαζόμενους, π.χ. στον τουρισμό ή την οικοδομή, οι οποίοι παράλληλα διατηρούν και τη γεωργική εκμετάλλευση για συμπληρωματικό εισόδημα. Επίσης, εδώ περιλαμβάνονται και μισθωτοί των πόλεων, που διατηρούν συνήθως δενδρώδεις καλλιέργειες, π.χ. ελιές. Όπως αναφέ-

8. Dealnewsonline (2014), «Οι "Big 8" της Αγοράς τροφίμων», 28 Αυγούστου (διαθέσιμο στο <http://www.dealnews.gr/roi/item/116498-%CE%9F%CE%B9-%C2%ABBig-%C2%BB-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%91%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AC%CF%82-%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AF%CE%BC%CF%89%CE%BD#.V8VnOzV8uPI>).

ρει ο Λένιν στο έργο του «Το αγροτικό ζήτημα και οι “κριτικοί” του Μάρξ», «ο εργάτης του Χαγκσφέλντ είναι ταυτόχρονα και εργοστασιακός εργάτης και αγρότης» (Λένιν, 1986). Μόνο που σήμερα αυτός ο τύπος εργαζομένου πλήττεται διπλά: και από τη δυσκολία αναπαραγωγής του ως αγρότης αλλά και από την ανεργία που τον απειλεί ως εργάτη. Η αυξανόμενη ανάγκη για εργασία έξω από το νοικοκυριό στην εποχή της κρίσης δύσκολα πλέον μπορεί να καλυφθεί. Η ένταξη στην ΕΕ επιτάχυνε τη διαδικασία της πολυαπασχόλησης, ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς ότι στη χώρα μας είχε γίνει ήδη μεγάλη αγροτική εκκαθάριση τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Μάλιστα, ειδικά στις βόρειες πεδινές περιοχές, όπου η συγκέντρωση της γης και της παραγωγής προχώρησε με ταχείς ρυθμούς, η μετανάστευση δεν σταμάτησε, π.χ. προς τη Γερμανία, τις μετέπειτα δεκαετίες.

Η επέκταση του φαινομένου της συμβολαιακής γεωργίας, εκτός από τις παραδοσιακές καλλιέργειες, π.χ. βιομηχανική ντομάτα, στις καινούριες ενεργειακές καλλιέργειες, την οينوποιία καθώς και την κτηνοτροφία (γαλακτοβιομηχανίες) οδηγεί στην άμεση πρόσδεση και υποταγή των μικροαγροτών και των εργατοαγροτών στο μεταποικιακό κεφάλαιο. Η παραγωγή διαμέσου συμβολαίων που αφορούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των προϊόντων και τον όγκο της παραγωγής εξαφανίζει και τα τελευταία ίχνη ανεξαρτησίας του αγρότη και αυξάνει την εκμετάλλευσή του από το κεφάλαιο (Μωυσίδης, 1988).

7. Αύξηση της μισθωτής εργασίας στα κεφαλαιοκρατικά κυρίως νοικοκυριά

Οι ανάγκες σε μισθωτή εργασία στην ελληνική γεωργία καλύπτονται σχεδόν αποκλειστικά από μετανάστες. Η μέση μη οικογενειακή μισθωτή απασχόληση στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις διπλασιάστηκε τη δεκαετία που ακολούθησε την άφιξη των μεταναστών. Τα 2/3 των νοικοκυριών απασχολούν μετανάστες για κάποιες μέρες το χρόνο, ενώ το 10% των εκμεταλλεύσεων απασχολούσε μετανά-

στες με μόνιμη μισθωτή εργασία. Σύμφωνα με σχετικά πρόσφατα στοιχεία οι μισθωτοί των αγροτικών εκμεταλλεύσεων το 2010 ήταν 55.000 (Eurostat, 2012).

Η έκταση της απασχόλησης των μεταναστών συνδέεται άμεσα με το μέγεθος της εκμετάλλευσης. Πιο συγκεκριμένα, σε εκτάσεις 30-50 στρεμμάτων οι μετανάστες προσφέρουν κατά μέσο όρο 62 ημερομίσθια/έτος, σε εκτάσεις 50-100 στρεμμάτων 160 ημερομίσθια/έτος και σε εκτάσεις 100-200 στρεμμάτων 180 ημερομίσθια/έτος (Κασίμης, 2008). Στις εντατικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις (θερμοκήπια, ιχθυοκαλλιέργειες) απασχολούνται κατ’ αποκλειστικότητα μετανάστες και με πιο άθλιους όρους. Η ανταγωνιστικότητά τους στηρίζεται στην εξαθλίωση χιλιάδων μεταναστών. Έτσι, στην αγροτική παραγωγή λαμβάνει χώρα μια διπλή διαδικασία: από τη μία πετιούνται εκτός παραγωγής οι μικροαγρότες, αλλά από την άλλη αυξάνεται μια ρευστή μάζα εργατικού δυναμικού, η οποία γίνεται μόνιμο χαρακτηριστικό του αγροτικού χώρου. Η αύξηση της μισθωτής εργασίας στη γεωργική παραγωγή θέτει επί τάπητος το ζήτημα της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργατών γης. Πρόκειται για ένα αναπτυσσόμενο αριθμητικά κομμάτι της εργατικής τάξης, το οποίο ακόμα και η Αριστερά δείχνει να αγνοεί.

Ανάγκη η έξοδος από την ΕΕ

Οι δραματικές συνέπειες από την εφαρμογή της ΚΑΠ, οι οποίες σε αδρές γραμμές περιγράφηκαν παραπάνω, έχουν οδηγήσει τα πράγματα σε τραγικό σημείο. Παρ’ όλα αυτά όμως οι κυρίαρχοι κύκλοι και η ΕΕ υποστηρίζουν –και προσπαθούν να μας πείσουν– ότι το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης του αγροτικού τομέα είναι το μόνο ρεαλιστικό και επιστημονικά εδραιωμένο. Επανέρχεται δηλαδή και σ’ αυτή την περίπτωση η γνωστή ιδεολογική τρομοκρατία των μονόδρομων. Ταυτόχρονα, σε όλο και περισσότερους γίνεται αντιληπτό ότι το ζήτημα είναι συστημικό, ότι δηλαδή εντός αυτού του συστήματος

η φτώχεια και η εκμετάλλευση δεν μπορούν παρά να βαθαίνουν.

Οι εξελίξεις αυτές κάνουν φανερό ότι η παραμονή στην ΕΕ, ειδικά σήμερα, την περίοδο της πιο βαθιάς κρίσης του συστήματος, μόνο «αίμα και δάκρυα» έχει να προσφέρει στους μικρούς αγρότες και στους εργαζομένους συνολικά. Η έξοδος από την ΕΕ είναι αναγκαίος όρος για το άνοιγμα ενός άλλου δρόμου και για την αγροτική παραγωγή. Η στάση απέναντι στην ΕΕ αποτελεί κυριολεκτικά τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δυνάμεων που περιορίζονται στα όρια της αστικής στρατηγικής και αυτών που επιδιώκουν να την ανατρέψουν. Το κριτήριο αυτό έχει σημαδέψει όλη τη μεταπολιτευτική περίοδο και σήμερα είναι περισσότερο επίκαιρο παρά ποτέ.

Στοιχεία του άλλου δρόμου

Βασικό στοιχείο του άλλου δρόμου είναι η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής με κριτήριο την ικανοποίηση των διατροφικών και των αναγκών σε ένδυση των εργαζόμενων και ΟΧΙ το κέρδος και τις εξαγωγές. Οι περισσότερο φτωχές χώρες στον πλανήτη είναι οι χώρες εκείνες των οποίων η γεωργική παραγωγή βασίζεται στις εξαγωγές, π.χ. μπανάνες, καφές και τσάι. Μια αγροτική παραγωγή βασισμένη μόνο στις εξαγωγές και στο κέρδος οδηγεί σε πείνα και δυστυχία τους μικροαγρότες. Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα ο γνωστός τότε γεωροοικονομολόγος Μπουλγκάκοφ έλεγε: «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σε συνθήκες υπερπληθυσμού πρέπει να θεωρηθεί ότι ορισμένο μέρος της φτώχειας οφείλεται στην απόλυτη φτώχεια, στη φτώχεια της παραγωγής»

(Λένιν, 1986).

Με λίγα λόγια, κατά την άποψή του, η φτώχεια οφείλεται στη χαμηλή παραγωγή τροφίμων. Συνεπώς, η αντιμετώπιση της είναι κυρίως τεχνικό-τεχνολογικό ζήτημα. Η αντίληψη αυτή ήταν μια καθαρή συνηγορία υπέρ των επικρατούσων κοινωνικοοικονομικών σχέσεων πα-

ραγωγής. Απάντηση στην άποψη αυτή έδωσε τότε ο Λένιν τονίζοντας ότι:

«Δεν μεγάλωσαν οι δυσκολίες για την παραγωγή προϊόντων διατροφής μα οι δυσκολίες για την απόκτησή τους από τους εργαζομένους, και μεγάλωσαν γιατί η κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη οδήγησε στη συγκέντρωση της αγροτικής οικονομίας στα χέρια των μεγάλων και μικρών κεφαλαιοκρατών [...]»

(Λένιν, 1986).

Ειδικά στη σημερινή εποχή έχει οξυνθεί η αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγή τροφίμων και στη δυνατότητα απόκτησής τους. Η τεράστια επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος έχει οπωσδήποτε κάνει σχετικά ευκολότερη την παραγωγή τροφίμων, ταυτόχρονα όμως η φτώχεια και πείνα εξαπλώνονται ακόμα περισσότερο. Δεν έχει παρά να δει κάποιος τη χώρα μας στην εποχή των μνημονίων όπου η δυσκολία απόκτησης τροφίμων αυξήθηκε κατακόρυφα, ενώ η ικανότητα παραγωγής τροφίμων δεν άλλαξε ουσιαστικά.

Αν παρατηρήσει κάποιος προσεκτικά, θα δει ότι ύστερα από έναν αιώνα η Monsanto επιστρατεύει τα ίδια επιχειρήματα με τον Μπουλγκάκοφ για να δικαιολογήσει την αναγκαιότητα των γεωνετικά μεταλλαγμένων.

Μάλιστα ο Λένιν, αναφερόμενος στους αστούς οικονομολόγους, έλεγε ότι πίσω από το εμπόριο δεν βλέπουν τις διαμορφούμενες ταξικές σχέσεις. Έτσι, αναφερόμενος στις εισαγωγές σιτηρών στη Δ. Ευρώπη, έλεγε:

«Οι επιστήμονές μας ξέχασαν μία λεπτομέρεια: ότι μείωση του αγροτικού πληθυσμού παρατηρείται σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες, τόσο στις σιτοπαραγωγούς όσο και σε εκείνες που εισάγουν σιτηρά»

(Λένιν, 1986).

Τα αναφέρουμε αυτά γιατί δυνάμεις ακόμα και στην Αριστερά ανάγουν σε κύριο πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής το πρόβλημα της καταστροφής του υπάρχοντος του παραγωγικού ιστού.

Μια τέτοια άποψη υπονοεί ότι σωτηρία για το μικροπαραγωγό και τους

εργαζομένους θα είναι η *αύξηση της παραγωγής* και η *ανάπτυξη*» μέχρι την επίτευξη εξαγωγών αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το θέμα των σχέσεων παραγωγής και της ΕΕ. Όμως, στην περίπτωση αυτή, η καπιταλιστική ανάπτυξη θα καταστρέψει πάλι το μικροπαραγωγό και θα δυσκολέψει την απόκτηση τροφών για το λαό. Μήπως αυτό το φαινόμενο δεν παρατηρείται στην Ινδία και τη Βραζιλία, που είναι κυρίως εξαγωγικές χώρες σε αγροτικά προϊόντα;

Επιπρόσθετα, μια τέτοια άποψη τείνει να υποστηρίξει τον λεγόμενο παραγωγικό ιστό ο οποίος έχει προκύψει από την προηγούμενη καπιταλιστική ανάπτυξη. Προκύπτουν ωστόσο τα εξής ερωτήματα:

- ▶ Μήπως αυτός ο ιστός ικανοποιούσε τις λαϊκές ανάγκες σε διατροφή και ένδυση ή πολύ περισσότερο αναπτόχθηκε με κριτήριο την κάλυψη αυτών των αναγκών;
- ▶ Την περίοδο που η χώρα μας καλλιεργούσε πολύ μεγαλύτερες εκτάσεις σε βαμβάκι και έκανε εξαγωγές είχε λυθεί το πρόβλημα της καλής και φτηνής ένδυσης του πληθυσμού της;

Επιπλέον, τέτοιες αντιλήψεις αδυνατούν εντελώς να αντιμετωπίσουν την καπιταλιστική ανάπτυξη σε κλάδους της αγροτικής παραγωγής είτε σήμερα, την περίοδο της κρίσης, είτε στο μέλλον. Η τεράστια ανάπτυξη των ιχθυοκαλλιεργειών στη χώρα μας οδήγησε σε αύξηση της κατανάλωσης ψαριών για τους εργαζομένους;

Η καταστροφή κλάδων της καπιταλιστικής οικονομίας είτε κατά τη διάρκεια της καπιταλιστικής ανάπτυξης είτε στην κρίση δεν είναι καθόλου καινούριο φαινόμενο: πρόκειται για μια συνήθη διαδικασία, η οποία σε συνθήκες κρίσης μπορεί να λάβει παροξυσμικά χαρακτηριστικά. Το φαινόμενο αυτό στην αγροτική παραγωγή επιταχύνθηκε μετά τις συμφωνίες στον ΠΟΕ για φιλελευθεροποίηση του εμπορίου των γεωργικών προϊόντων και μετά τη δημιουργία της ενιαίας αγοράς στην ΕΕ.

Το παράδειγμα της *βραζιλιάνικης σόγιας*, κατεξοχήν εξαγωγικού προϊόντος, που παράγεται σε αγροκτήματα δεκάδων χιλιάδων στρεμμάτων κάτω από εκμεταλλευτικές σχέσεις, ενώ το εμπόριό της το ελέγχουν πολυεθνικοί γίγαντες,

είναι ενδεικτικό για το αν αντιμετωπίζε-
ται η πείνα στην Βραζιλία.

Το πρόβλημα σήμερα δεν είναι πώς
θα υπερασπιστούμε κάποιον παλιό
καλό παραγωγικό ιστό, αλλά το πώς θα
εξασφαλιστούν οι ανάγκες για υγιεινή
και φτηνή διατροφή του λαού.

Σημείο-κλειδί για την αντιμετώπιση
αυτού του προβλήματος είναι η ανάδει-
ξη της ανάγκης της εξόδου από την ΕΕ,

προϋπόθεση για το άνοιγμα ενός άλλου
δρόμου. Η απλή έξοδος από την ΟΝΕ,
αλλά όχι από την ΕΕ, είναι ανεπαρκής
και ατελέσφορη. Ενώ δρόμου που θα
διαμορφώσει και άλλον παραγωγικό
ιστό, αφού πλέον οι ανάγκες της κοινω-
νίας θα καθορίζουν το τι, το πώς και το
πόσο θα παράγεται. Δεν αρκεί να αλλά-
ξει ο κτίτορας, αλλά πρέπει να μετα-
σχηματίσουμε και το κτήμα... **T**

b

Ελληνόγλωσσες

Αρετάκη, Μ.

(2013), «Monsanto: Η
βιοτεχνολογία σε λάθος
χέρια», ThePressProject, 3
Ιουνίου (διαθέσιμο στο [http://
www.thepressproject.gr/
article/43854/Monsanto-l-
biotecnologia-se-lathos-xeria](http://www.thepressproject.gr/article/43854/Monsanto-l-biotecnologia-se-lathos-xeria)).

ΕΣΥΕ (2004), *Αποτελέσματα
απογραφής γεωργικής-
κτηνοτροφίας, 1999*, Αθήνα.

ΕΣΥΕ, *Αποτελέσματα
Έρευνας Διάρθρωσης
Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων
1977-78, 1983 και 1985*.

Επίσημη Εφημερίδα
της Ευρωπαϊκής Ένωσης
(2013), *Κανονισμός (ΕΕ)
αριθ. 1305/2013 του*

*Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου
και του Συμβουλίου, της*

*17ης Δεκεμβρίου 2013, για
τη στήριξη της αγροτικής*

*ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό
Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής*

*Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) και την
κατάργηση του κανονισμού*

(ΕΚ) αριθ. 1698/2005 του

Συμβουλίου, 20 Δεκεμβρίου

*(διαθέσιμο στο [http://
eur-lex.europa.eu/legal-
content/EL/TXT/?uri=uriserv:
:OJ.L_.2013.347.01.0487.01.
ELL&toc=OJ.L.2013:347:TOC](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2013.347.01.0487.01.ELL&toc=OJ.L.2013:347:TOC)).*

Eurostat (2012), «Μελέτη
Διαρθρώσεως Εργατικών
Δυναμικού Γεωργικών
Εκμεταλλεύσεων», Νοέμβριος.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013),
«Εκθεση επί της κατανομής
των άμεσων ενισχύσεων στους
παραγωγούς (οικονομικό έτος

2011)», Μάρτιος.
Καρανικόλας, Π.,
Ζωγραφάκης, Σ. & Μαρτίνος,
Ν. (2008), «Εισοδηματικές
αποκλίσεις και επίπεδα
επιμερίας αγροτικών και μη
αγροτικών νοικοκυριών», στο
Κριμπά, Κ. & Λουλούδη, Λ.

(επιμ.), *Ελληνική γεωργία και
αγροτική πολιτική*, Αθήνα,
Ακαδημία Αθηνών, σ.59-77.

Κασίμης, Χ. (2008),

«Οικονομικές και
κοινωνικές διαστάσεις του
μεταναστευτικού φαινομένου
στην ελληνική ύπαιθρο», στο
Κριμπά, Κ. & Λουλούδη, Λ.

(επιμ.), *Ελληνική γεωργία και
αγροτική πολιτική*, Αθήνα,
Ακαδημία Αθηνών, σ.97-107.

Κομμουνιστική Επιθεώρηση
(2014), «Εισαγωγικό
σημείωμα», Αρχαικό υλικό:

Συζήτηση στη βουλή για τη
σύνδεση Ελλάδας-ΕΟΚ, τεύχ.

2, σ. 145.

Λένιν, Β.Ι. (1986), «Το
αγροτικό ζήτημα και οι
“κριτικοί” του Μάρξ», *Απαντα*,

τόμ. 5, σελ.104-109, Αθήνα,
Σύγχρονη Εποχή.

Μανωλάκου, Δ. (2014),

«Η νέα ΚΑΠ 2014-2020»,
Κομμουνιστική Επιθεώρηση,

τεύχ. 2, σ.69-86.

Massot, A. (2016), «Η
συμφωνία του ΠΟΕ για τη
γεωργία», Θεματολογικά
δελτία για την ΕΕ, Ιούνιος

(διαθέσιμο στο [http://
www.europarl.europa.eu/
atyourservice/el/displayFtu.
html?ftuld=FTU_5.2.7.htm](http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/el/displayFtu.html?ftuld=FTU_5.2.7.htm)).

Μπουρδάρης, Δ. (2008),

«Δημοσιονομικές πιέξεις
της εφαρμογής της ΚΑΠ
στην Ελλάδα», στο Κριμπά,
Κ. & Λουλούδη, Λ. (επιμ.),

*Ελληνική γεωργία και αγροτική
πολιτική*, Αθήνα, Ακαδημία
Αθηνών, σ.49-58.

Μωυσίδης, Α. (1988),

*Συμβολαϊκή γεωργία στην
Ελλάδα. Μια σύγχρονη μορφή
ενσωμάτωσης του αγροτικού
τομέα στον καπιταλισμό*, Αθήνα,
Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος,
Διεύθυνση Μελετών και
Προγραμματισμού.

Μωυσίδης, Α. (1994),

*Οικογενειακή γεωργία και
αξιοποίηση παραγωγικών
πόρων* Μερικές πιέξεις του

προβλήματος στην Ελλάδα,
Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα
Ελλάδος, Διεύθυνση Μελετών
και Προγραμματισμού.

ΠΑΣΕΓΕΣ (2013), *Πρόσφατες
εξελίξεις στην αγροτική
οικονομία της Ελλάδος*,

Ιούλιος.

Πέζαρος, Π. (2008), «Η

τελευταία μεταρρύθμιση της
ΚΑΠ και η εφαρμογή της
στην Ελλάδα: Θεσμικές και

πολιτικές διαστάσεις», στο
Κριμπά, Κ. & Λουλούδη, Λ.

(επιμ.), *Ελληνική γεωργία και
αγροτική πολιτική*, Αθήνα,
Ακαδημία Αθηνών, σ.27-50.

Ρουσιάνου, Α. (2015), *Κοινή
Αγροτική Πολιτική και αγροτική
ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Τμήμα:

Διοίκησης Επιχειρήσεων,
Πανεπιστήμιο Πατρών,
Διπλωματική Εργασία.

Τσιμπούκας, Κ. &

Τσουκαλάς, Σ. (2008),

«Εξέλιξη των διαρθρωτικών και
οικονομικών χαρακτηριστικών
των γεωργικών

εκμεταλλεύσεων» στο Κριμπά,
Κ. & Λουλούδη, Λ. (επιμ.),

*Ελληνική γεωργία και αγροτική
πολιτική*, Αθήνα, Ακαδημία
Αθηνών, σ.79-93.

Υπουργείο Αγροτικής
Ανάπτυξης και Τροφίμων,
Διοικητικός Τομέας Κοινοτικών

Πόρων και Υποδομών (2007),
«Πρόγραμμα Αγροτικής
Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007-
2013».

Ξενογλώσσες

European Commission

(2012), «Agriculture in the
EU, Statistical and Economic
Information», Report 2012,

December.